

**Universiteit
Leiden**
The Netherlands

Grieks zonder grenzen

Jonge, C.C. de

Citation

Jonge, C. C. de. (2022). *Grieks zonder grenzen*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3464739>

Version: Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3464739>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Prof.dr. Casper de Jonge

Grieks zonder grenzen

Universiteit
Leiden

Bij ons leer je de wereld kennen

Grieks zonder grenzen

Oratie uitgesproken door

Prof.dr. Casper de Jonge

bij de aanvaarding van het ambt van hoogleraar

Griekse Taal- en Letterkunde

aan de Universiteit Leiden

op vrijdag 7 oktober 2022

**Universiteit
Leiden**

Mevrouw de rector magnificus, geacht faculteitsbestuur, zeer gewaardeerde toehoorders,

Inleiding

De Griekse literatuur heeft zich nooit laten inperken door grenzen. De eerste auteurs van Griekse teksten waren niet alleen afkomstig uit wat wij Griekenland noemen, maar ook uit Anatolië en Zuid-Italië. Vanaf de veldtochten van Alexander de Grote (in de vierde eeuw v. Chr.) verspreidden de Griekse taal en cultuur zich over een nog veel groter deel van de wereld, helemaal tot aan India. De oud-Griekse literatuur wordt dan ook gekenmerkt door een enorme ruimtelijke diversiteit. Dit geldt in het bijzonder voor de literatuur die geschreven is gedurende de Romeinse Keizertijd, de periode waarop ik mij in deze inauwkeurige rede zal concentreren.

Hoewel de archaische en klassieke Griekse literatuur in het onderwijs terecht de meeste aandacht krijgen (denkt u aan de epen van Homerus, de tragedies van Sophocles, en de dialogen van Plato), is veruit het grootste deel van de bewaard gebleven oud-Griekse literatuur gecomponeerd na de klassieke periode — in de hellenistische en de Romeinse tijd. De Romeinse Keizertijd laten we traditioneel beginnen in het jaar 31 v. Chr., toen Octavianus een beslissende overwinning behaalde op Marcus Antonius en Cleopatra, of in 27 v. Chr., toen Octavianus de eerste keizer werd en Augustus werd genoemd. Na een reeks bloedige burgeroorlogen brak er een periode van relatieve rust aan, de zogenaamde *Pax Romana*. Terwijl het Romeinse Rijk zich geleidelijk uitbreidde, kwam de literatuur tot bloei in Rome en elders in het Rijk. Die literatuur werd niet alleen in het Latijn, maar ook in het Grieks geschreven.¹ En wie in het Grieks schreef bereikte een groter publiek. Al in de eerste eeuw v. Chr. merkte de Romeinse redenaar Cicero op dat ‘Grieks in bijna de hele wereld wordt gelezen, terwijl Latijn wordt ingeperkt door de eigen grenzen, die uitermate nauw zijn.’²

De Griekse literatuur van de Romeinse wereld heeft in de laatste decennia eindelijk de aandacht gekregen die ze verdient. Toch is ons begrip van het omvangrijke corpus van Griekse teksten uit deze periode nog relatief beperkt. De heersende opvatting over de Griekse literatuur van de Romeinse wereld is dat zij geobsedeerd is door het verleden, terwijl ze het heden min of meer negeert. De gedachte is dat Griekse auteurs ‘nostalgisch’ terugverlangen naar de periode waarin niet Rome maar Griekenland dominant was: daarom zouden ze zwijgen over het heden en het verleden verheerlijken. In de literatuurgeschiedenis van Schmid en Stählin uit 1961 lezen we over de Griekse auteurs van de keizertijd: ‘ihre romantische Träumerei verschloß ihnen fast völlig die Augen für die Beobachtung des gegenwärtigen Lebens’ — al dromend over het verleden hadden ze geen oog voor het leven van hun eigen tijd.³ In een invloedrijk artikel over ‘The Greeks and their Past in the Second Sophistic’ (1970) beweert Ewen Bowie dat de Grieken ‘gepreoccupeerd’ waren met het verleden, omdat ze ontvreden waren met hun ondergeschikte rol in de Romeinse wereld.⁴ Nog in 2009 stelt Jason König in zijn boek *Greek Literature in the Roman Empire*: ‘[i]t is hard to deny that it is a body of literature obsessed with the past.’⁵

Is het waar dat Griekstalige schrijvers van de Romeinse wereld geen oog hadden voor hun eigen tijd? Uit onderzoek blijkt dat dit beeld niet juist is: studies van onder meer Simon Swain, Simon Goldhill en Tim Whitmarsh laten zien dat Griekse teksten van de keizertijd op allerlei manieren reageren op de Romeinse wereld waarin ze zijn ontstaan.⁶ Swain heeft onderzocht hoe Griekse intellectuelen Rome beoordeelden. Goldhill en Whitmarsh hebben laten zien dat Griekse identiteit in de Romeinse wereld een *culturele* identiteit is, die niet verward moet worden met etnische identiteit. Veel niet-Griekse auteurs kozen er bewust voor in het Grieks te schrijven en zich als Grieken te presenteren; dankzij deze geconstrueerde Griekse identiteit draaiden ze volop mee in de Romeinse wereld.

Voor de Griekstalige auteurs van de Romeinse wereld moet het grootste verschil tussen verleden en heden zijn geweest dat de wereld veel groter, diverser en multicultureler was geworden. Op welke manieren wordt die culturele diversiteit en interactie gepresenteerd en geconstrueerd in de Griekse literatuur van de Keizertijd? Dat is de vraag die ik vandaag wil beantwoorden. Belangrijke publicaties suggereren veelal dat er in de Romeinse wereld slechts twee smaken beschikbaar waren: Grieks en Romeins. Dit misverstand wordt geïllustreerd door de titels van de zojuist genoemde studies: Simon Swain, *Hellenism and Empire* (1996), Tim Whitmarsh, *Greek Literature and the Roman Empire* (2001), en Simon Goldhill, *Being Greek under Rome* (2001). In deze titels worden Grieks en Romeins tegenover elkaar gesteld, alsof er geen andere identiteiten bestonden.⁷ In feite waren de schrijvers van Griekse literatuur afkomstig uit allerlei verschillende regio's van het Romeinse Rijk, van Alexandrië tot Antiochië en van Smyrna tot Syracuse. Mijn stelling zal dan ook zijn dat de Griekstalige literatuur van de Romeinse keizertijd niet zozeer Grieks of Romeins is, maar een 'grenzeloze' literatuur, een literatuur die zich voortdurend flexibel beweegt tussen plaatsen, tussen culturen, en tussen identiteiten.

Ik zal eerst kort ingaan op de cruciale rol die de Griekse cultuur speelde in de Romeinse wereld, en vervolgens op het belang van migratie en mobiliteit. Daarna zal ik drie voorbeelden bespreken, die illustreren dat Griekstalige auteurs van de Romeinse tijd wel degelijk oog hadden voor hun eigen wereld. In het bijzonder merkten ze op dat de wereld, als gevolg van de wereldwijde hellenisering en de uitbreiding van het Romeinse Rijk, cultureel diverser was geworden dan het klassieke Griekenland waarvan ze de literatuur zo bewonderden. Mijn stelling is dat deze teksten niet naar het verleden gericht zijn, maar naar buiten. De literatuur van de keizertijd is dus, zoals ik zal betogen, Grieks zonder grenzen.

Grieks in de Romeinse wereld

Laat ik eerst een beeld schetsen van de Romeinse wereld waarin deze Griekse teksten werden geschreven. Het Romeinse Rijk was een meertalige wereld, die werd gekenmerkt door 'globalisering', zoals collega Miguel John Versluys vanuit het perspectief van de materiële cultuur heeft betoogd.⁸ Eindeloos veel gemeenschappen en lokale culturen waren onderling met elkaar verbonden, en er was een constante uitwisseling van mensen, objecten, en ideeën.

De *lingua franca* van die globale, multiculturele wereld was niet in de eerste plaats het Latijn, maar het Grieks, zeker in het oostelijk deel van het Romeinse Rijk. In eerste instantie werd de functie van *lingua franca* vervuld door de zogenaamde *koinè*, de vorm van het Grieks die gedurende enkele eeuwen de 'gemeenschappelijke' voertaal was in een enorm gebied dat strekte van Marseille tot India; maar veel intellectuelen gaven een voorkeur aan het Attisch, het dialect van klassiek Athene, dat vanaf de eerste eeuw v. Chr. een spectaculaire comeback maakte.

De rol van het Grieks was dus enigszins vergelijkbaar met het Engels van onze tijd, maar toch ook anders. De Griekse taal werd namelijk geassocieerd met de klassieke Griekse cultuur van Plato, Pericles, en Polykleitus, die overal ter wereld werd gewaardeerd, ook door de Romeinen (al spraken sommige Romeinen wel neerbuigend over *graeculi* of 'Griekjes'). Rome zelf was al vanaf de tweede eeuw v. Chr. in hoge mate gehelleniseerd, dat wil zeggen 'Grieks geworden'. Terwijl Rome een steeds groter deel van de wereld veroverde, behielden Griekse steden onder Romeinse heerschappij meestal een bepaalde mate van politieke en culturele autonomie. In de vroege Keizertijd leidde deze autonomie, gecombineerd met de Romeinse fascinatie voor alles wat Grieks was, tot de bloei van Griekse cultuur in allerlei steden rondom de Middellandse Zee.

De Griekse *paideia* — een klassieke scholing in taal, retorica, filosofie en de literatuur van klassiek Griekenland — bood in heel het Romeinse Rijk grote voordelen. Deze *paideia* gaf namelijk toegang tot belangrijke posities en instituties. Wie Homerus foutloos kon citeren en wie de finesses van het Atisch beheerste genoot veel aanzien. Zelfs als je moedertaal bijvoorbeeld Aramees was, dan kon je door middel van een Griekse scholing hogerop komen en stijgen op de maatschappelijke ladder. De auteur Lucianus van Samosata (een stad in de Romeinse provincie Syria, in het zuidoosten van wat wij nu Turkije noemen) is een goed voorbeeld: hij sprak van huis uit Syrisch, maar hij leerde Grieks, en ontwikkelde zich tot een populair redenaar. Hij ontving ook het Romeinse burgerrecht, maar zijn boeken schreef hij in het Grieks.⁹

De Griekse taal en cultuur gaven niet alleen toegang tot maatschappelijk succes, maar hadden voor schrijvers uit het oosten nog een ander voordeel, en wel het volgende: Grieks was geen Latijn. Latijn was de taal van de Romeinen, die politiek de baas waren. Schrijvers uit het oosten kozen in veel gevallen bewust voor de Griekse taal en de culturele identiteit die daarbij hoorde, waarmee ze enerzijds een luisterend oor vonden bij de Romeinen (want ook Romeinse jongens leerden Grieks op school), maar anderzijds ook een zelfstandige en onafhankelijke stem, een niet-Romeinse stem, konden blijven vertolken, waarmee ze het dominante geluid van Rome konden prijzen, maar ook nuanceren of bestrijden.¹⁰

Mobiliteit en interculturaliteit

Het Romeinse Rijk werd gekenmerkt door een enorme mobiliteit. Grote aantallen migranten arriveerden dagelijks in Rome: sommigen kwamen als slaven, anderen waren op zoek naar werk, weer anderen hadden een politieke of diplomatieke missie.¹¹ Onder die migranten waren ook schrijvers en dichters, die afkomstig waren uit de gehelleniseerde provincies in het oosten. Zij verlieten hun land van herkomst en kwamen naar Rome, maar ze schreven veelal in het Grieks, terwijl ze zich

bewogen tussen verschillende culturen en identiteiten. In een artikel dat ik eerder dit jaar heb gepubliceerd in het tijdschrift *Mnemosyne*, heb ik dan ook betoogd dat het concept van migrantenliteratuur, dat ontwikkeld is in het kader van postkoloniale studies in de twintigste eeuw, tot op zekere hoogte ook relevant is voor de Griekse literatuur van de Romeinse wereld.¹² In onze tijd verwijst de term migrantenliteratuur of migratieliteratuur naar de werken van auteurs die zich niet met slechts één culturele of geografische ruimte identificeren. De term is bijvoorbeeld gebruikt in verband met het werk van schrijvers als Salman Rushdie, Ben Okri, en Vikram Seth. Niet alleen de auteurs zelf, maar ook hun verhalen bewegen zich *tussen* verschillende culturen.¹³

Karakteristiek voor hun werk zijn in het bijzonder drie eigenschappen: *in-betweenness*, ambivalentie, en meerstemmigheid. *In-betweenness* betekent dat migrantenliteratuur niet tot één ruimte behoort, maar zich *tussen* ruimtes en identiteiten beweegt. Dit geldt ook voor Griekse migrantenauteurs uit de oudheid, die niet uitsluitend Grieken zijn (al worden ze vaak wel zo genoemd), maar zich bewegen in een driehoekige ruimte tussen Griekse, Romeinse en lokale identiteiten. Ambivalentie wil zeggen dat migrantenauteurs doorgaans niet onverdeeld positief of uitsluitend negatief zijn over de koloniserende macht, maar een combinatie vertonen van afkeer en aantreking. Dit geldt ook voor Griekstalige auteurs die over Rome schrijven: pure oppositie of verzet tegen Rome is zeldzaam, maar Griekse teksten bevatten wel vaak dubbelzinnige of ironische formuleringen, die het gezag van Rome op speelse wijze ter discussie lijken te stellen. Meerstemmigheid is ook een kenmerk van migrantenliteratuur: in moderne romans gaat het vaak om een veelheid van personages, die verschillende perspectieven op de wereld presenteren. In de oudheid kan dergelijke polyfonie op allerlei manieren vormkrijgen: een geografisch als Strabo toont de veelstemmigheid van het Romeinse Rijk door de talloze steden en regio's rondom de Middellandse Zee in kaart te brengen.

Wanneer we de Griekse literatuur van de Romeinse wereld vanuit dit perspectief bekijken, blijkt deze niet uitsluitend gericht te zijn op het verleden, maar juist een spannende blik te bieden op de globale, multiculturele en meerstemmige wereld van het Romeinse Rijk. Ik zal dit nu laten zien aan de hand van korte tekstpassages uit drie Griekstalige auteurs: de dichter Crinagoras, de criticus Longinus, en de satirische verteller Lucianus.

Crinagoras: de grenzen van het Romeinse Rijk

Om te beginnen Crinagoras van Mytilene, een politicus en dichter, die afkomstig was van het eiland Lesbos.¹⁴ Hij was actief tijdens de Augusteïsche periode (eind eerste eeuw v. Chr. en begin eerste eeuw n. Chr.). Als ambassadeur reisde hij enkele malen naar Rome. Een aantal van zijn epigrammen is bewaard gebleven in de *Griekse Anthologie*. In een van zijn gedichten bezingt hij de uitgestrektheid van het Romeinse Rijk, die te danken is aan het militaire optreden van Nero. Met Nero wordt hier waarschijnlijk de latere keizer Tiberius bedoeld, voluit Tiberius Claudius Nero, die als generaal orde op zaken stelde in Armenië en daarna betrokken was bij expedities in Germanië. Ik citeer nu het betreffende epigram van Crinagoras (dat ik voor uw gemak in het Nederlands vertaal):¹⁵

Opkomst en ondergang van de zon zijn de maten van de wereld.
Nero's daden gingen door beide grenzen heen.
De zon kwam op en zag Armenië, bedwongen door Nero's handen,
De zon ging onder en zag Germanië.
Laat de dubbele overwinning in de strijd bezongen worden. De
Araxes en de Rijn
— die weten het, gedronken door tot slaaf gemaakte volken.

In het recente commentaar van Maria Ypsilanti (2018) wordt het gedicht samengevat als '[p]raise of Nero'.¹⁶ Op het eerste gezicht lijkt Nero inderdaad geprezen te worden: hij heeft Armenië bedwongen waar de zon opkomt, en Germanië verslagen waar de zon ondergaat. Rome heerst dus over de hele wereld.

Als we echter een ecokritische blik werpen op het gedicht, komen we tot een andere conclusie.¹⁷ In het eerste vers worden opkomst en ondergang van de zon de 'maten van de wereld' genoemd, *kosmou metra* (κόσμου μέτρα). Het woord *kosmos* betekent 'wereld' of 'heelaal', maar primair 'orde'. Het woord *metron* betekent 'maat', en het is een bekende Griekse gedachte dat de menselijke maat gerespecteerd moet worden. In vers 2 horen we echter dat Nero's daden 'door beide grenzen heen' gingen. Het woord dat Crinagoras hier hanteert is *peras* (πέρας), 'grens' of 'eindpunt'. De formulering suggereert dat Nero met zijn wereldwijde veroveringen de 'orde' verstoord heeft, een grens heeft overschreden. 'Dit gaat alle grenzen te buiten', zouden we in 2022 zeggen. Twee rivieren worden genoemd, niet de Tiber, in Rome, maar een in het oosten, de Araxes, en een in het westen, de Rijn. Al vanaf Herodotus geldt het oversteken van een rivier (een natuurlijke grens) als een daad van overmoed en hybris — wordt Nero hier vergeleken met een Perzische koning als Xerxes?

Crinagoras benoemt de grenzeloze uitgestrektheid van het Romeinse Rijk, maar hij vraagt tegelijkertijd aandacht voor de onderworpenen — de Armeniërs en Germanen, de 'tot slaaf gemaakte volken' (δούλοις ἔθνεσι) die het water van de Araxes en de Rijn drinken. Een nauwkeurige lezing van het gedicht suggereert dat er sprake is van een 'mismatch' tussen het Romeinse Rijk en de kosmos. De zon kijkt immers toe en denkt er het zijne van, bij opkomst in Armenië en bij ondergang in Germanië. Het is duidelijk dat het gedicht van Crinagoras niet geobsedeerd is door het verleden: integendeel, het roept vragen op over het heden, over het Romeinse Rijk en zijn verhouding tot de natuurlijke wereld, en over de diversiteit van deze wereld, waarin niet alleen Grieken en Romeinen, maar ook Armeniërs en Germanen hun plaats hebben. De overwinning van de keizer wordt een 'dubbele' genoemd (δισσόν). Commentatoren denken dat het woord *disson* ('dubbel') verwijst naar twee militaire overwinningen, een in het oosten en een in het westen.¹⁸ Maar het woord *δισσόν* kan ook betekenen 'dubbelzinnig', 'twijfelachtig' of 'ambigu'. Met zijn militaire optreden in Armenië en Germanië is Nero kennelijk te ver gegaan.

Longinus: het sublieme bij Homerus en Mozes

Het tweede voorbeeld dat ik wil bespreken is van een geheel andere aard, namelijk het literair-kritische traktaat *Het sublieme*. De auteur van deze Griekse tekst kennen we niet, maar doorgaans wordt hij Longinus of Pseudo-Longinus genoemd. Vermoedelijk was hij actief in de eerste eeuw n. Chr., mogelijk in Rome. In *Het sublieme* onderzoekt hij hoogtepunten in de literatuur, dat wil zeggen bijzondere momenten in proza en poëzie die de lezer of toehoorder verrassen, inspireren, of ontroeren. Zo verzamelt en analyseert hij de beste verzen uit Homerus, Sappho en Euripides, en de mooiste passages uit Demosthenes en Plato. Longinus is dus zeker geïnteresseerd in het verleden, maar hij staat niet met zijn rug naar het heden. Behalve aan Griekse schrijvers van het verleden schenkt hij in zijn traktaat namelijk ook aandacht aan de redenaar Cicero die beschouwd werd als de beste redenaar van Rome (niet in de laatste plaats door hemzelf). Longinus eert Cicero, maar hij doet dat op dubbelzinnige wijze; in zijn vergelijking tussen Demosthenes en Cicero (de beste redenaars van Griekenland en Rome) noemt hij namelijk alleen Demosthenes subliem — de stijl van Cicero wordt volgens Longinus gekenmerkt door een ‘woordenvloed’.¹⁹

We weten niet wie Longinus was, en dus ook niet of hij een migrant was. Maar de tekst die hij geschreven heeft migreert duidelijk *tussen* culturen. Demosthenes staat hier naast Cicero, dus Griekenland naast Rome. Maar ook Longinus weet, net als Crinagoras, dat de wereld meer te bieden heeft. In hoofdstuk 9 onderzoekt hij het sublieme effect van teksten waarin goden op een bovenmenselijke wijze worden geportretteerd. Eerst citeert hij een aantal voorbeelden uit Homerus: de strijdende goden op het slagveld voor Troje, de sidderende Hades in de onderwereld, en Poseidon die over de golven van de zee rijdt, terwijl de zee van vreugde uiteen wijkt.²⁰ Allemaal sublieme momenten uit de bekende, Griekse traditie. Maar nadat hij deze voorbeelden uit Homerus heeft gepresenteerd, citeert Longinus plotseling een andere auteur, die hij ‘de wetgever van de joden’

noemt. Hij doelt natuurlijk op Mozes, die traditioneel wordt gezien als auteur van de eerste vijf Bijbelboeken. Longinus presenteert vervolgens een korte parafrase van het scheppingsverhaal uit het Bijbelboek *Genesis*, met de volgende woorden:²¹

God zei, ‘Laat er licht zijn’, en er was licht. ‘Laat er land zijn’, en er was land.

Longinus presenteert deze woorden uit het Oude Testament in het Grieks, niet in het Hebreeuws. Zijn tekst verschilt van de Septuagint, de bekendste vertaling van de Hebreeuwse Bijbel. Dit zou erop kunnen wijzen dat Longinus het Hebreeuws zelf heeft geparafraseerd, al kan hij ook gebruik hebben gemaakt van een bestaande vertaling. De sublieme voorstelling van een machtige god die met enkele simpele woorden licht en aarde kan scheppen staat voor Longinus kennelijk op één hoogte met de goden die Homerus portretteert in de *Ilias*. Daarbij heeft Longinus zijn best gedaan om het scheppingsverhaal uit *Genesis* in te bedden in zijn betoog. Dat blijkt als we de *Genesis*-parafrase vergelijken met de voorbeelden uit Homerus die Longinus direct vóór en direct na de woorden van Mozes citeert.²² Voorafgaand aan de parafrase uit *Genesis* citeert Longinus verzen uit de *Ilias* waarin de zee uiteen wijkt voor de naderende god Poseidon.²³ Een zee die uiteen wijkt, waar kennen we dat van? Het is een motief in het Bijbelboek *Exodus*, waar niet Poseidon, maar Mozes degene is die het water slijt, zodat de Israëlieten dwars door de drooggevallen zee kunnen lopen.²⁴ Direct na het citaat uit *Genesis* citeert Longinus opnieuw een passage uit Homerus: hier gaat het om de held Ajax die op het slagveld voor Troje wanhopig tot Zeus bidt omdat het donker is geworden. Ajax vraagt om licht, zodat hij tenminste kan zien tegen wie hij vecht: ‘Laat ons sneuvelen’, zegt hij tegen Zeus, ‘maar dan wel in het licht.’²⁵ In *Genesis* schept God het licht, in de *Ilias* schept Zeus licht op verzoek van Ajax. De revolutionaire stap die Longinus hier zet is dat hij teksten uit verschillende culturen op ingenieuze wijze naast elkaar plaatst, waardoor hij een spannende dialoog op gang brengt tussen Griekse en joodse voorstellingen van het bovenmenselijke.

Het traktaat *Het sublieme* is in veel opzichten grensverleggend en polyfoon. Longinus laat zien dat het sublieme niet alleen in de Griekse en Romeinse, maar ook in de joodse literatuur kan worden aangetroffen. Hij geeft in zijn werk dus een stem niet alleen aan Griekse auteurs en aan de Romein Cicero, maar ook aan de literatuur van het oude nabije oosten.²⁶

Lucianus: Homerus de Babyloniër

Mijn derde en laatste voorbeeld betreft de auteur Lucianus, die ik al even heb genoemd. Hij leefde in de tweede eeuw n. Chr. en was afkomstig uit de stad Samosata aan de oever van de Eufraat — ooit hoofdstad van het koninkrijk Commagene, en inmiddels onderdeel van de Romeinse provincie Syria. Lucianus heeft tenminste drie identiteiten. Hij beschrijft zichzelf als Syriër en noemt zichzelf een 'barbaar', dat wil zeggen niet-Grieks; hij sprak van huis uit Syrisch. Als kind leerde hij Grieks en werd hij geschoold in de Griekse retorica en filosofie. Hij schreef zijn vele werken dus ook in de Griekse taal, om precies te zijn in het Attisch, het dialect van klassiek Athene. Maar Lucianus droeg een Romeinse naam en hij bezat het Romeinse burgerrecht. Lucianus is dus tegelijkertijd Syriër, Griek en Romein; maar het is de Griekse taal die hem in staat stelt deze verschillende petten op te zetten en een eigen geluid te laten horen.

Een lokaal geluid horen we bijvoorbeeld in zijn werk *Over de Syrische godin*, waarin Lucianus de religieuze cultus voor de godin Atargatis in Syrië beschrijft. Hier wil ik echter ingaan op een ander werk van Lucianus, getiteld *Ware verhalen*. Dit is een spannend en absurdistisch reisverhaal, dat wel gekarakteriseerd is als het eerste 'sciencefictionverhaal' van de westerse literatuur.²⁷ De verteller beschrijft hoe hij per schip met zijn bemanning naar het verre westen reist, op weg naar de zons-
8 ondergang (alweer!), en hoe hij terecht komt in het land van de wijn (ik beloof u dat wij daar na afloop van deze plechtigheid ook zullen aankomen). Vervolgens wordt zijn schip echter in de lucht geblazen en komt hij terecht op de maan. Bij terugkeer op aarde worden de reizigers opgeslokt door een walvis; in

de buik van dit dier beleven ze allerlei spannende avonturen. Ten slotte komen de verteller en zijn reisgenoten terecht op het eiland van de gelukzaligen. Daar ontmoeten ze beroemde figuren uit de Griekse geschiedenis, literatuur en mythologie. Een van hen is Homerus, de dichter van *Ilias* en *Odyssee*.

Ware Verhalen van Lucianus is een tekst die ons ver over de grenzen van de Romeinse wereld brengt. Tim Whitmarsh heeft opgemerkt dat juist verhalen over de uitgestrektheid van de kosmos uitdrukking kunnen geven aan een gevoel van weerstand tegen Rome.²⁸ Het schijnbaar almachtige Rome blijkt immers minder machtig wanneer het geconfronteerd wordt met het oneindige heelal. Zo'n confrontatie tussen Rome en de kosmos hebben we ook in onze lezing van het epigram van Crinagoras gezien. Lucianus neemt ons in zijn verhaal mee naar plaatsen en ruimtes waar de invloed van Rome ver te zoeken is: het verre westen, de maan, de buik van een walvis, en niet te vergeten het eiland van de gelukzaligen. Daar gaat de verteller in gesprek met Homerus, de eerste dichter, en voorname bron van de Griekse cultuur.

Lucianus' gesprek met Homerus vervult de diepste wens van classici en literatuurwetenschappers. Hoe vaak denken we niet, als we een gedicht of een roman lezen: kon ik de auteur maar *vragen* wat hij ermee bedoelde! Dat is nu precies wat Lucianus doet: hij legt Homerus alle vragen voor die docenten al eeuwenlang aan hun studenten stelden over zijn gedichten. Bijvoorbeeld: componeerde Homerus eerst de *Ilias* of toch eerst de *Odyssee*? Waarom begint de *Ilias* eigenlijk met de wrok van Achilles (*mênin aeide thea ...*)? En waar kwam Homerus oorspronkelijk vandaan? Ik citeer nu een deel van het gesprek tussen Lucianus en Homerus (in de vertaling van Boukje Verheij en Martine Cuypers):²⁹

Al na een paar dagen ben ik op de dichter Homerus afgestapt, op een moment dat we allebei even vrij hadden, en heb hem alles gevraagd wat een mens zo graag zou willen weten. Om te beginnen waar hij nu eigenlijk vandaan

komt. 'Want dat is nog steeds onze grootste strijdvraag, moet u weten.'

Homerus verzekerde me dat hij maar al te goed wist dat er mensen zijn die denken dat hij van Chios komt, of uit Smyrna, en zelfs een heleboel die geloven dat hij in Kolofof geboren is. 'Maar ik ben eigenlijk een Babyloniër', vertrouwde hij me toe, 'en thuis heette ik niet Homeros maar Tigranes. Op een gegeven moment ben ik als gijzelaar bij de Grieken beland en heb ik mijn naam veranderd.'

(...)

Nu hij deze vragen eens en voor altijd uit de wereld had geholpen, vroeg ik hem ook nog waarom hij eigenlijk was begonnen met die wrok van Achilles. Hij zei dat dat zomaar bij hem was opgekomen, hij had er niet echt over nagedacht.

Tot zover het citaat, en tot zover ook de auteursintentie. Lucianus steekt hier de draak met de gewichtige lessen van antieke grammatici, die meenden dat ze de wijsheid in pacht hadden, in het bijzonder over Homerus. Al hun geleerde opvattingen worden door de antwoorden van Homerus naar de prullenbak verwezen. Tegelijkertijd krijgen we de indruk dat Homerus eigenlijk bar weinig zin heeft in al die vragen van Lucianus: misschien dat zijn antwoorden daarom zo weinig informatief zijn. Eén vraag beantwoordt hij echter wel uitvoerig, namelijk die naar zijn herkomst. Homerus, de bron van alles wat Grieks was, wiens gedichten een soort bijbel voor de Grieken waren, stelt zich hier tamelijk onverwacht voor als een Babyloniër. Zijn eigenlijke naam is, zegt hij, Tigranes; dat is een Armeense naam, die mogelijk ook anti-Romeinse associaties oproept. De bekendste Tigranes was namelijk Tigranes de Grote, koning van Armenië, die in de eerste eeuw v. Chr. samen met Mithridates van Pontus onvermoeibaar oorlog voerde tegen Rome.³⁰ Homerus beweert dus eigenlijk Tigranes te heten. Zijn Griekse naam Homeros brengt hij etymologisch in verband met het woord *homêros* (ὄμηρος), dat 'gijzelaar' betekent. Met andere woorden: Homerus is een migrant, die als gijzelaar vanuit Mesopotamië naar Griekenland is gekomen.

Waarom is Homerus opeens een Babyloniër? Zoals Froma Zeitlin en Lawrence Kim hebben betoogd, bevestigt deze passage in Lucianus' *Ware verhalen* dat Griekse identiteit een dynamisch concept is: in de multiculturele wereld van de Romeinse tijd kan iedereen aanspraak maken op Griekse identiteit, en iedereen kan dus ook Homerus claimen. Homerus is dan ook niet alleen een Babyloniër, maar wordt in andere teksten ook wel een Syriër, een Egyptenaar, en zelfs een Romein genoemd.³¹ De culturele grenzen zijn hiermee definitief vervaagd. Ik wil aan deze overtuigende interpretatie nog twee gedachten toevoegen. Ten eerste lijkt het erop dat Lucianus, zelf een outsider uit Syrië, die Grieks en Romeins *geworden* is, in het gesprek met Homerus zijn eigen spiegelbeeld herkent: zelfs Homerus, de meest Griekse Griek aller tijden, blijkt een outsider te zijn, een Babyloniër, die Grieks is *geworden*. Homerus is dus net als Lucianus, lijkt Lucianus te willen zeggen.³²

Ten tweede wijs ik erop dat het op het eerste gehoor absurde idee van Homerus als een Babyloniër op spannende wijze resoneert met recent onderzoek naar de relatie tussen Homerus en de literatuur van het oude nabije oosten. Geleerden als Martin West, Johannes Haubold, en collega Willemijn Waal hebben geconstateerd dat de gedichten van Homerus fascinerende overeenkomsten vertonen met het Gilgamesj Epos, een van de oudste verhalen ter wereld.³³ Het Gilgamesj Epos bestond in een aantal verschillende versies, maar een van de oudste was de Oud-Babylonische versie, geschreven in het Akkadisch, in de 18^e eeuw v. Chr. Misschien is het dus al met al niet zo'n gek idee om Homerus als Babyloniër te portretteren.

Conclusie

In 1965 publiceerde de Leidse professor B.A. van Groningen, mijn overgrootvader op deze leerstoel, vóór Sicking en Sluiter, een artikel over de Griekse literatuur van de Romeinse keizertijd, waarin hij een conclusie trekt die van weinig enthousiasme getuigt: 'Reading the bulk of [this] literature one is not transported into a real world, but into a sham one, in a museum of fossils.'³⁴ Is de Griekse literatuur van de keizertijd werkelijk een

museum van fossielen, het Naturalis van de oudheid? U zult inmiddels begrepen hebben dat deze hoogleraar Grieks daar anders over denkt. De teksten van Crinagoras, Longinus en Lucianus, die ik heb besproken, zijn onmiskenbaar verankerd in het literaire verleden, maar dat is niet het essentiële kenmerk ervan. Een meer onderscheidend punt, en belangrijker voor ons begrip van de Griekse teksten van deze periode, is hun openheid voor interculturele dialogen. Crinagoras, Longinus en Lucianus bewegen zich flexibel en grensverleggend tussen verschillende culturen en tradities, en ze scheppen een kosmische ruimte, waarin de macht van de Romeinse keizer relatief blijkt te zijn. Deze teksten *presenteren en reflecteren* niet alleen diversiteit en culturele interactie, maar ze *construeren* die ook, ze veroorzaken haar. Ieder op hun eigen wijze creëren Crinagoras, Longinus en Lucianus een interculturele dialoog, die de lezer uitnodigt de wereld en de literatuur waar te nemen als meer en groter dan slechts Grieks en Romeins. In deze teksten worden politieke, culturele, etnische en geografische grenzen voortdurend gepasseerd. Voor zover dergelijke grenzen bestaan, zijn ze niet zo zeer beperkend, maar open en dynamisch. Met mijn keuze voor deze drie auteurs heb ik nog andere grenzen willen slechten, die het onderzoek naar deze literatuur veelal in de weg staan, namelijk de grenzen tussen literaire genres. Epigram, literatuurkritiek, satirische roman en andere genres verdienen het in onderlinge samenhang bestudeerd te worden.

De benadering van het Grieks die ik in deze oratie heb voorgesteld is vernieuwend, maar tegelijkertijd stevig verankerd in de traditie, ook in de Leidse onderzoekstraditie. Grieks wordt in Leiden bestudeerd en onderwezen sinds de oprichting van de universiteit in 1575. Ik noem kort vier van mijn voorgangers, reuzen op wier schouders ik sta (al kan ik niet in hun schaduw staan). Daniël Heinsius, hoogleraar Grieks in Leiden van 1605 tot 1655, was een groot kenner en imitator van de epigrammen in de *Anthologia Graeca* (waartoe ook de gedichten van Crinagoras behoren). Gerardus Johannes Vossius, hoogleraar Grieks in Leiden van 1622 tot 1631, besprak in zijn *Commentarii*

Rhetorici (1606) reeds de door Longinus geciteerde sublieme passage uit *Genesis* over de schepping van licht en aarde.³⁵ Tiberius Hemsterhuis, hoogleraar Grieks in Leiden van 1740 tot 1765, maakte onder meer een editie van enkele werken van Lucianus. Mijn onderzoek is dus *verankerd* in het werk van mijn voorgangers. Ineke Sluiter, ten slotte, mijn leermeester, directe voorganger, én collega op deze leerstoel, heeft ons geleerd hoe dat werkt, *anchoring innovation*.³⁶

Ik wil afsluiten met enkele observaties over de bestudering van de oudheid. Sinds enkele jaren zijn classici bezig met het 'dekoloniseren' van de klassieken: de bestudering van de oudheid moet (kort gezegd) inclusiever en diverser worden.³⁷ Feitelijk gaat het hier om twee verschillende vraagstukken. Ten eerste is de vraag: hoe divers is de oudheid die we bestuderen? Ten tweede is de vraag: hoe divers is de populatie van studenten, docenten en onderzoekers die de oudheid bestuderen?

Wie de Griekse literatuur van de Romeinse wereld bestudeert zoals ik dat hier heb gedaan, heeft in elk geval een deel van een antwoord op de eerste vraag. De Griekse literatuur is een literatuur zonder grenzen, die onze ogen kan openen voor de diversiteit en meerstemmigheid van de antieke wereld. De door mij genoemde auteurs behoorden wel allemaal tot een geletterde elite — maar gelukkig hebben we in Leiden uitstekende papyrologen, oudhistorici, en archeologen (ook bij het Rijksmuseum van Oudheden), die de minder geprivilegieerde groepen van de antieke wereld in beeld brengen.

Dan nu de tweede vraag: wie zijn degenen die de oudheid bestuderen? In Nederland leren we gelukkig Latijn én Grieks op het gymnasium, zowel op scholengemeenschappen als op zelfstandige gymnasia. Twee recente boeken laten overtuigend zien dat het gymnasium kansen kan bieden aan leerlingen van alle achtergronden en milieus.³⁸ Wie je ook bent, wie je ouders ook zijn, en waar je ook maar vandaan komt, het gymnasium kan bijdragen aan je ontwikkeling. Zoals in de Romeinse wereld mensen uit alle regio's rond de Middellandse Zee zich

de Griekse *paideia* omarmden, zo kunnen in onze tijd jonge mensen hun talenten ontplooiën dankzij het gymnasium. Dan moeten we er natuurlijk wel voor zorgen dat iedereen die dat wil die kans ook echt krijgt. Gelukkig bestaan er allerlei prachtige initiatieven om de toegankelijkheid van het gymnasium te verbreden. Het vervult mij met trots dat ook enkele studenten van de Leidse opleiding klassieke talen het afgelopen jaar lesmateriaal hebben ontwikkeld dat leerlingen op basisscholen op speelse wijze laat kennismaken met de Griekse oudheid. Hun project heet Tiktok in de Polis, Oudgrieks op de basisschool.³⁹ Kortom: de grenzen staan open, de oudheid is er voor iedereen, zowel op het gymnasium als op de universiteit.

Dankwoord

Dames en heren, het einde van deze rede is nabijgekomen. Ik weet uit ervaring dat dit een opluchting kan zijn, want als organist heb ik talloze oraties in deze zaal mogen meemaken. Toen ik de uitnodigingen voor mijn eigen oratie verstuurd had, ontving ik dan ook veel bezorgde reacties: als ik achter het spreekgestoelte zou staan, wie zou er dan achter het orgel zitten? Ik heb nog even overwogen om zelf het orgel te bespelen, maar ik kan u nu geruststellen: terwijl we de zaal verlaten op weg naar het land van de wijn, zult u kunnen luisteren naar het sublieme spel van de universiteitsorganist Jan Verschuren. Dank je wel, beste Jan, aan jou, aan onze beheerder Bert Crama, en aan de Musici rond het Academie-orgel, die de muziek in deze zaal al jaren met veel talent en inzet verzorgen.

Dank aan allen die aan de totstandkoming van mijn benoeming hebben bijgedragen. In het bijzonder de leden van het College van Bestuur van de Universiteit Leiden, het bestuur van de Faculteit Geesteswetenschappen, en het Management Team van LUCAS, het Centre for the Arts in Society.

Hooggeleerde Sluiter, beste Ineke,
Jouw hoogleraarschap heeft de positie van Classics in Leiden en in Nederland op een ongekende wijze verstevigd, onder

meer door het onderzoeksprogramma Anchoring Innovation, maar zeker ook door jouw bestuurlijke invloed en door je publieke lezingen over de actualiteit van de oudheid. Ik heb van jou meer geleerd dan ik ooit kan verwoorden, als student, als promovendus, en als collega. Het vervult mij met trots dat ik nu naast jou hoogleraar mag zijn.

Hooggeleerde Wessels, beste Antje,
Allebei passeren wij graag de grenzen tussen Grieks en Latijn. Ik verheug mij op onze samenwerking in onderwijs, onderzoek en bestuur.

Hooggeleerde Lammes, beste Sybille, zeergeleerde Klaassen, beste Ylva,
Classics is een vitaal en bruisend cluster van het LUCAS (Leiden University Centre for the Arts in Society), het instituut dat uitwisseling bevordert over de grenzen van opleidingen en tijdvakken heen. Dank voor de goede samenwerking in bestuur, onderwijs en onderzoek.

Waarde collega's van de Bachelor Griekse en Latijnse Taal en Cultuur en de Master Classics,
Onze opleiding is een top-opleiding; niet alleen omdat onze studenten tevreden zijn of omdat een internationale ranglijst dat zegt, maar vooral omdat het een groot genoegen is om samen te werken met zulke betrokken collega's, die altijd klaar staan om elkaar en de studenten te helpen. Ik dank jullie hartelijk en ik verheug mij op de samenwerking in de komende jaren.

Beste collega's van de Master en Research Master Classics and Ancient Civilizations,
In onze opleiding passeren we dagelijks de grenzen tussen onze vakgebieden, Assyriologie, Classics, Egyptologie, en Hebreeuwse en Aramese Studies. Deze interdisciplinaire samenwerking is enorm leerzaam voor studenten, maar ook voor docenten. Ik verheug mij erop dat we ons verbond in de komende jaren zullen vernieuwen en versterken.

Beste collega's van de Minor Retorica,
Nergens blijkt de actuele relevantie van de klassieken duidelijker dan in de retorica, de kunst van het spreken en overtuigen. Ik geniet ervan dat wij een diverse groep studenten van allerlei vakgebieden opleiden in de theorie en praktijk van het spreken, terwijl we de krachten bundelen van de opleidingen Nederlands, Taalkunde, Journalistiek, Klassieke Talen en Rechten.

Waarde promovendi,
Het begeleiden van proefschriften over nieuw onderzoek beschouw ik als de mooiste taak van een hoogleraar. Ik zie uit naar onze volgende gesprekken over jullie spannende projecten.

Beste studenten,
Ik waardeer het zeer dat u bereid bent geweest de vrijdagmiddagborrel een uurtje uit te stellen om hier aanwezig te kunnen zijn. De Leidse opleiding klassieke talen heeft de leukste studenten van de wereld. Of het nu gaat om de Studievereniging, met haar ontelbare commissies, het dispuut M.F., met zijn eeuwenoude tradities, of om de borrels, congressen en voetbaltoernooien die jullie organiseren: jullie maken de opleiding tot een dagelijks feest.

Zeer gewaardeerde toehoorders,
Op 17 januari 1992 sprak mijn vader, Henk Jan de Jonge, vanaf dit spreekgestoelte zijn inaugurele rede uit als hoogleraar in de uitlegging van het Nieuwe Testament en de vroegchristelijke letterkunde. Als veertienjarige jongen zat ik op de eerste rij. Helaas zit hij vandaag niet op de eerste rij, want tot ons verdriet is hij zes maanden geleden overleden. Toch is hij vandaag aanwezig: niet zozeer omdat ik zijn toga draag, maar vooral omdat hij steeds in ons hart en onze gedachten is. Toen ik klein was, plaatste mijn vader boven mijn bed een lange strook papier, waarop hij van links naar rechts een tijdlijn bijhield, van 2000 vóór tot 2000 na Christus. Elke avond voor het slapen gaan werd daar een streepje met een naam of gebeurtenis aan toegevoegd: soms was het Homerus, dan weer Mozes, of Tibe-

rius. Soms waren het de hunebedbouwers, dan weer Willem van Oranje, of de Universiteit Leiden. Deze brede blik op de wereld (met bijzondere aandacht voor Griekenland, Rome, het christendom, en de academische wereld) heeft mij gevormd. Zo'n tijdtabel boven het bed kan ik u allen overigens van harte aanbevelen.

Ik ben heel blij en dankbaar dat mijn lieve moeder, mijn broers Hans en Lodewijk, en hun partners en kinderen hier aanwezig zijn. De geborgenheid van onze familie houdt mij staande en gaande op moeilijke momenten. Dank dat jullie er zijn, nu en altijd.

Lieve Verena en Leander,
Wij zijn de grens tussen Nederland en Duitsland inmiddels talloze malen gepasseerd. We leiden samen een onconventioneel familieleven, tussen twee prachtige plaatsen, Eichstätt en Leiden, en tussen twee hoogleraarschappen, een voor Latijn, en een voor Grieks. Gelukkig heeft Leander meer belangstelling voor pannen en tractors. Ons leven is uitdagend, maar ook inspirerend. Dat we het volhouden, is vooral te danken aan jou, Verena, aan jouw energie en liefdevolle geduld. En Leander, jij maakt ons elke dag weer grenzeloos gelukkig.

Ik heb gezegd.

Bibliografie

- Bhabha, H. 1994. *The Location of Culture*. Londen.
- Boehmer, E. 2005. *Colonial and Postcolonial Literature. Migrant Metaphors*. Oxford.
- Bowie, E. 1970. 'Greeks and their Past in the Second Sophistic', *Past & Present* 46, 3-41.
- Bozia, E. 2015. *Lucian and His Roman Voices. Cultural Exchanges and Conflicts in the Late Roman Empire*. New York en Londen.
- Bromberg, J.A. 2021. *Global Classics*. Londen en New York.
- Burgersdijk, D. 2022. *Het gymnasium: geschiedenis van een eliteschool*. Amsterdam.
- Clay, D. en J.H. Brusuelas. 2021. *Lucian, True History. Introduction, Text, Translation, and Commentary*. Oxford.
- Georgiadou, A. en D.H.J. Larmour. 1998. *Lucian's Science Fiction Novel True Histories: Interpretation and Commentary*. Leiden / Boston / Keulen.
- Goldhill, S. (ed.). 2001. *Being Greek under Rome. Cultural Identity, the Second Sophistic and the Development of Empire*. Cambridge.
- Gow, A.S.F. en D.L. Page. 1968. *The Greek Anthology: The Garland of Philip and Some Contemporary Epigrams*. Twee delen. Cambridge.
- Groningen, B.A. van. 1965. 'General Literary Tendencies in the Second Century AD', *Mnemosyne* 18, 41-56.
- Haubold, J. 2013. *Greece and Mesopotamia. Dialogues in Literature*. Cambridge.
- Huig, E., I.N.I. Kuin en M. Liebrechts. 2022. *De huid van Cleopatra. Etniciteit en diversiteit in oudheidstudies*. Hilversum.
- Jansen, W.L. 2019. *Appropriating Peri Hypsous. Interpretations and Creative Adaptations of Longinus' Treatise On the Sublime in Early Modern Dutch Scholarship*. Leiden Diss.
- Jonge, C.C. de. 2012. 'Dionysius and Longinus on the Sublime: Rhetoric and Religious Language', *American Journal of Philology* 133.2, 271-300.
- Jonge, C.C. de. 2019. 'Demosthenes versus Cicero: Intercultural Competition in Ancient Literary Criticism', in C. Damon en C. Pieper (eds.), *Competition in Classical Antiquity. Proceedings from the Penn-Leiden Colloquia on Ancient Values IX*. Leiden / Boston, 300-323.
- Jonge, C.C. de. 2022. 'Greek Migrant Literature in the Early Roman Empire', *Mnemosyne* 75, 10-36.
- Jonge, C.C. de, en A.A. Nijk. 2019. 'Longinus, *On the Sublime* 12.4-5: Demosthenes and Cicero', *Mnemosyne* 72, 766-790.
- Kim, L. 2010. *Homer between History and Fiction in Imperial Greek Literature*. Cambridge.
- König, J. 2009. *Greek Literature in the Roman Empire*. Bristol.
- König, A., R. Langlands, en J. Uden (eds.). 2020. *Literature and Culture in the Roman Empire, 96-235. Cross-Cultural Interactions*. Cambridge.
- Ligt, L. de, en L.E. Tacoma (eds.). 2016. *Migration and Mobility in the Early Roman Empire*. Leiden / Boston.
- Mazzucchi, C.M. 2010. *Dionisio Longino, Del Sublime*. Milaan.
- Mestre, F. en P. Gómez (eds.). 2010. *Lucian of Samosata, Greek Writer and Roman Citizen*. Barcelona.
- Mutschmann, H. 1917. 'Das Genesiszitat in der Schrift ΠΕΡΙ ΥΨΟΥΣ', *Hermes* 52, 161-200.
- Möllendorff, P. von. 2000. *Auf der Suche nach der verlogenen Wahrheit. Lukians Wahre Geschichten*. Tübingen.
- Norden, E. 1954. *Das Genesiszitat in der Schrift vom Erhabenen*. Berlin.
- Op de Coul, M. 2012. *Longinus, Het sublieme*. Groningen.
- Pitts, M. en M.J. Versluys (eds.). 2015. *Globalisation and the Roman World. World History, Connectivity and Material Culture*. Cambridge.
- Porter, J.I. 2016. *The Sublime in Antiquity*. Cambridge.
- Remie, M. 2022. *Het gymnasium: Het verhaal van een eigenge-reid schooltype*. Amsterdam.
- Russell, D.A. 1964. 'Longinus', *On the Sublime*. Oxford.
- Schliephake, C. (ed.). 2017. *Ecocriticism, Ecology, and the Cultures of Antiquity*. Lanham.
- Schmid, W. en O. Stählin. 1961. *Wilhelm von Christ's Geschichte der griechischen Literatur. Zweiter Teil: die nachklassische Periode der griechischen Literatur. Zweite Hälfte: von 100 bis 530 nach Christus*. München.

- Sluiter, I. 2017. 'Anchoring Innovation: A Classical Research Agenda', *European Review* 25.1, 20-38.
- Smith, A. 2004. 'Migrancy, Hybridity, and Postcolonial Literary Studies', in N. Lazarus (ed.), *The Cambridge Companion to Postcolonial Literary Studies*. Cambridge, 241-261.
- Swain, S. 1996. *Hellenism and Empire. Language, Classicism, and Power in the Greek World AD 50-250*. Oxford.
- Tacoma, L.E. 2016. *Moving Romans. Migration to Rome in the Principate*. Oxford.
- Usher, M.D. 2007. 'Theomachy, Creation, and the Poetics of Quotation in Longinus Chapter 9', *Classical Philology* 102, 292-303.
- Verheij, B. en M. Cuypers. 2019. *Lucianus, Ware verhalen*. Amsterdam.
- Versluys, M.J. te verschijnen. 'How much Globalisation can Antiquity Studies Bear? Decolonizing the Classics', *Global Antiquities*.
- Vossius, G.J. 1630. *Commentariorum rhetoricorum sive oratoriarum institutionum libri sex*. Twee delen. Leiden.
- West, M.L. 1995. 'Longinus and the Grandeur of God', in D. Innes, H. Hine en C. Pelling (eds.), *Ethics and Rhetoric. Classical Essays for Donald Russell on His Seventy-Fifth Birthday*. Oxford, 335-342.
- West, M.L. 1998. *The East Face of Helicon. West Asiatic Elements in Greek Poetry and Myth*. Oxford.
- White, P. 1995. 'Geography, Literature and Migration', in R. King et al. (eds.), *Writing Across Worlds. Literature and Migration*. London / New York, 1-19.
- Whitmarsh, T. 2001. *Greek Literature and the Roman Empire: the Politics of Imitation*. Oxford.
- Whitmarsh, T. (ed.) 2010. *Local Knowledge and Microidentities in the Imperial Greek World*. New York / Cambridge.
- Whitmarsh, T. 2013. 'Resistance is Futile? Greek Literary Tactics in the Face of Rome', in P. Schubert (ed.), *Les Grecs Héritiers des Romains*. Entretiens Fondation Hardt 49. Vandoeuvres, 57-85.
- Ypsilanti, M. 2018. *The Epigrams of Crinagoras of Mytilene. Introduction, Text, Commentary*. Oxford.
- Zeitlin, F.I. 2001. 'Visions and Revisions of Homer', in S. Goldhill (ed.), *Being Greek under Rome: Cultural Identity, the Second Sophistic, and the Development of Empire*. Cambridge / New York, 195-266.
- Ziegler, E. 1915. Das Genesiscitat in der Schrift ΠΕΡΙ ΥΨΟΥΣ', *Hermes* 50, 572-603.

Noten

- 1 Tot deze periode van de Griekse literatuur behoren onder meer de talrijke biografieën van Plutarchus, meer dan tachtig werken van Lucianus, meer dan honderd werken van de arts Galenus, de Griekse romans, een groot deel van de joodse literatuur, van Philo tot Josephus, en natuurlijk ook de boeken van het Nieuwe Testament en de kerkvaders.
- 2 Cicero, *Pro Archia* 23: ... *Graeca leguntur in omnibus fere gentibus, Latina suis finibus exiguis sane continentur.*
- 3 Schmid en Stählin 1961, 667-668.
- 4 Bowie 1970, 4 meent dat er bij de Grieken sprake is van 'preoccupation with their past'. Bowie 1970, 40 geeft de volgende verklaring: 'To reassure themselves that Greece had a claim comparable to that of Rome, they began to dwell more and more, in their principal cultural activities, on the political greatness of the past.'
- 5 König 2009, 8.
- 6 Swain 1996, Goldhill 2001 en Whitmarsh 2001.
- 7 Whitmarsh 2010 schenkt terecht aandacht aan lokale perspectieven en 'microidentities' in de Grieks-Romeinse wereld. De recente bundel van König, Langlands en Uden 2020 gaat in op 'cross-cultural interactions' in de literatuur van het Romeinse Rijk.
- 8 Zie Pitts en Versluys 2015 en Versluys te verschijnen. Bromberg 2021 behandelt de relatie tussen Classics en Globalization Studies.
- 9 Voor Lucianus als Romein, Griek en Syriër, zie Mestre en Gómez 2010.
- 10 Whitmarsh 2013 bespreekt literaire vormen van oppositie en weerstand tegen Rome.
- 11 Zie Tacoma 2016; De Ligt en Tacoma 2016.
- 12 De Jonge 2022.
- 13 Belangrijke studies over migrantenliteratuur zijn onder meer Bhabha 1994, White 1995 en Smith 2004. Boehmer 2005, 225-236 karakteriseert deze literatuur als 'the writing of "not quite" and "in-between"'.
 - 14 Ypsilanti 2018 presenteert de teksten van Crinagoras met commentaar en inleiding.
 - 15 *Anthologia Planudea* 61 = Crinagoras 28 (ed. Ypsilanti): Ἀντολία, δύσιες κόσμου μέτρα· καὶ τὰ Νέρωνος / ἔργα δι' ἀμφοτέρων ἴκετο γῆς περάτων. / Ἥλιος Ἀρμενίην ἀνίων ὑπὸ χερσὶ δαμείσαν / κείνου, Γερμανίην δ' εἶδε κατερχόμενος. / δισσὸν ἀειδέσθω πολέμου κράτος· οἶδεν Ἀράξης / καὶ Ῥῆνος δούλοις ἔθνεσι πινόμενοι.
 - 16 Ypsilanti 2018, 291. Zie ook Gow en Page 1968 deel II, 239 ('praise of Nero').
 - 17 Voor ecokritische benaderingen van de oudheid, zie Schliephake 2017.
 - 18 Gow en Page 1968 en Ypsilanti 2018 *ad loc.*
 - 19 Longinus, *Het sublieme* 12.4-5: zie De Jonge 2019 en De Jonge en Nijk 2019.
 - 20 Longinus, *Het sublieme* 9.6 citeert Homerus, *Ilias* 21.388 en 20.61-65; Longinus, *Het sublieme* 9.8 citeert *Ilias* 13.18, 20.60, 13.19 en 13.27-29. Zie De Jonge 2012, 277-279.
 - 21 Longinus, *Het sublieme* 9.9: εἶπεν ὁ θεός ... 'γενέσθω φῶς', καὶ ἐγένετο· 'γενέσθω γῆ', καὶ ἐγένετο. Het betreft een parafrase van *Genesis* 1:3-9. De vertaling van deze korte passage is van mijn hand en gebaseerd op de NBV21, de Nieuwe Bijbelvertaling uit 2021. Een uitstekende Nederlandse vertaling van *Het sublieme* biedt Op de Coul 2012. Zoals Russell 1964, 92-94 en Mazzucchi 2010, 174-177 uitleggen, is het zeker niet ondenkbaar dat een schrijver in de vroeger Keizertijd bekend was met de passage uit *Genesis*. Er is dan ook geen reden om aan te nemen dat de parafrase van *Genesis* een interpolatie is, die pas in latere tijd aan de tekst van Longinus zou zijn toegevoegd. Het debat over de authenticiteit van de passage wordt gevoerd door Ziegler 1915, Mutschmann 1917, en Norden 1954. De Jonge 2012 verkent de religieuze dimensies van het sublieme bij Longinus en Dionysius. Porter 2016, 107-116 analyseert Longinus' interpretatie van het sublieme moment in *Genesis*.
 - 22 Vergelijk Usher 2007.

- 23 Zie boven, voetnoot 20. In *Ilias* 13.27-29 (geciteerd in *Het sublieme* 9.8) wijkt de zee uiteen (13.29: θάλασσα διίστατο, 'de zee scheidde zich').
- 24 *Exodus* 14:15-31.
- 25 Longinus, *Het sublieme* 9.10 citeert *Ilias* 17.645-647. Usher 2007 merkt het verband op tussen de citaten uit de *Ilias* en *Genesis* in *Het sublieme* 9.8-10.
- 26 West 1995 beargumenteert dat de Homerische verzen die Longinus in hoofdstuk 9 citeert ook een connectie hebben met de literatuur van het Oude Nabije Oosten.
- 27 Cf. Georgiadou en Larmour 1998.
- 28 Whitmarsh 2013, 68-71.
- 29 Lucianus, *Ware verhalen* 2.20. Verheij en Cuypers 2019.
- 30 Zie Von Möllendorff 2000, 368. Lucianus' complexe verhouding tot Rome wordt geanalyseerd door Swain 1996, 298-329 en Bozia 2015.
- 31 Zeitlin 2001, 246-247 en Kim 2010, 162-168. Kim 2010, 165 stelt dat 'it is not hard to read Lucian's description of Homer's passage from Babylon to Greece (...) as a comment on the theoretical fluidity of Greek identity in the Imperial period'. Zie ook Georgiadou en Larmour 1998, 200-203, Von Möllendorff 2000, 367-373, en Clay en Brusuelas 2021, 40-44.
- 32 Cf. Kim 2010, 165: 'Homer's biography reflects Lucian's own journey from Syria and his assimilation into Greek culture.' Kim suggereert dat 'Babylonisch' voor Lucianus ongeveer hetzelfde betekent als 'Syrisch'.
- 33 West 1997; Haubold 2013. Willemijn Waal geeft regelmatig college over Homerus en Gilgamesj in de Leidse opleiding Classics and Ancient Civilizations.
- 34 Van Groningen 1965, 52.
- 35 Vossius 1630 deel II, 446. De eerste editie van de *Institutiones oratoriae*, ook bekend onder de naam *Commentarii rhetorici*, verscheen in 1606. Zie Jansen 2019, 124-126.
- 36 Zie Sluiter 2017.
- 37 De bundel van Huig, Kuin en Liebrechts 2022 presenteert een aantal bijdragen aan dit debat.
- 38 Burgersdijk 2022 en Remie 2022.
- 39 Zie <https://www.weekvandeklassieken.nl/#/Educatie>. Geraadpleegd op 29 juli 2022.

CASPER DE JONGE

Casper de Jonge studeerde klassieke talen aan de Universiteit Leiden (1995-2001). Hij promoveerde in Leiden op een proefschrift over de taalopvattingen van de Griekse historicus en retoricaleraar Dionysius van Halicarnassus (2006). Zijn promotor was prof. dr Ineke Sluiter. In 2006 werd hij benoemd tot universitair docent Grieks aan de Universiteit Leiden. Hij ontving subsidies van de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO) voor een Veni-project over ‘The Sublime in Context’ (2010-2013) en voor een Vidi-project over ‘Greek Criticism and Latin Literature’ (2014-2019). In 2019 werd hij bevorderd tot universitair hoofddocent; in 2021 werd hij benoemd tot hoogleraar Griekse taal- en letterkunde.

Als onderzoeker verbleef Casper de Jonge regelmatig in het buitenland. Zo was hij als gastonderzoeker verbonden aan Harvard’s Center for Hellenic Studies (2008), het Seeger Center for Hellenic Studies van Princeton University (2012) en de Ruprecht-Karls-Universität in Heidelberg (2016). Ook doceerde hij een seminar over Longinus’ Het sublieme als ‘professeur invité’ bij de École Normale Supérieure in Parijs (2020). In het collegejaar 2023-2024 zal hij als Gastprofessor für Kulturgeschichte des Altertums verbonden zijn aan de Ludwig-Maximilians-Universität München. Casper de Jonge publiceerde meer dan zeventig artikelen in Nederlandse en internationale tijdschriften en bundels, onder meer over antieke literatuurtheorie, klassieke retorica, het sublieme, en de Griekse

literatuur van de Romeinse wereld. Zijn monografie over Dionysius van Halicarnassus verscheen in 2008 (Leiden: Brill). Met Piet Gerbrandy publiceerde hij een geannoteerde vertaling van Aristoteles’ *Poētica* (Groningen: Historische Uitgeverij 2017). Met Richard Hunter publiceerde hij de bundel *Dionysius of Halicarnassus and Augustan Rome* (Cambridge: CUP 2019). Van 2009 tot 2015 was hij hoofdredacteur van het tijdschrift *Lampas*. Sinds 2019 maakt hij deel uit van de redactie van *Mnemosyne en Mnemosyne Supplements*.

Binnen de Universiteit Leiden heeft Casper de Jonge verscheidene bestuurlijke functies vervuld. Zo was hij van 2018 tot 2021 opleidingsvoorzitter van de Master Classics and Ancient Civilizations, en van 2020 tot 2022 lid van het Management Team van LUCAS (Leiden University Centre for the Arts in Society). Hij is coördinator van de Minor Retorica, die hij in 2017 met collega’s van verschillende opleidingen heeft ontwikkeld. Met Hugo Koning organiseert hij sinds 2010 de jaarlijks Ken Uw Klassieken! Pubquiz in het Rijksmuseum van Oudheden. Met veel enthousiasme geeft Casper de Jonge onderwijs in de Leidse opleidingen Griekse en Latijnse Taal en Cultuur (BA) en Classics and Ancient Civilizations (MA), onder meer over Homerus, de Griekse tragedie, en Griekse literatuur in de Romeinse wereld.

Universiteit
Leiden